

Stephan Şaumyan'ın Taşnaksutyun ve Ermeni Milliyetçiliğine Bakışı

Nesrin Sarıahmetoğlu*

Özet

Milliyetçilik ile mücadele Kafkasya Bolşeviklerinin her zaman en önemli problemlerinden biri oldu. Ermeni milliyetçi akımlarının en güçlüsü Taşnaksutyun hareketi idi. Kafkasya'daki milliyetçi gruplar Rus medeniyeti, edebiyatı ve sosyalist düşünceye karşı çıkmaktaydılar. Milliyetçi akımlara karşı ilk çıkışını Kafkasya Bolşeviklerinin liderlerinden biri olan Stephan Şaumyan yaptı. Ermeni Menşeviklerle fikir çatışması içinde olan Şaumyan gerçekte gizli bir Ermeni milliyetçisi idi. Bütün ideolojik esaslara rağmen geleneksel Ermeni milliyetçiliğinden kendini soyutlamamıştı. Bunun en açık örneğini Güney Kafkasya'da milletlerin özerklik ve bağımsızlık fikirlerini eleştirip bu bölgelerin idare şeklini tartışırken Ermeni baskının geleceğini dikkate alan yorumlarda görmek mümkündür. Güney Kafkasya'da Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında meydana gelen olaylarda Şaumyan, Bolşevik ideoloji temelinde milliyetçiliğe karşı çıkmasına rağmen özde kendi Ermeni milliyetçiliğini gizleyememiştir.

Anahtar kelimeler: Stephan Şaumyan, Taşnaksutyun, D. Anan, Mart Olayları, Musavat

Summary

Stephan Shaumyan's View Of Dasnaksutyun And Armenian Nationalism

Struggle with nationalism had always been one of the most important problems of the Caucasian Bolsheviks. The most powerful Armenian nationalist flow was Dasnaksutyun movement. The nationalist groups in Caucasia was objecting Russian civilization, literature and socialist thought. Stephan Shaumyan, the leader of the Caucasian Bolsheviks made the first thwart against nationalist movements. Shaumyan who was in clash of ideas with Armenian Mensheviks was a hidden Armenian nationalist in real. Despite all ideological rudiments he had not abstracted himself from Armenian nationalism. The most clear example of this can be observed in his comments taking the Armenian peoples future into consideration while criticizing the autonomy and independence ideas of the nations in South Caucasia and discussing their regim. Although he objects nationalism according to Bolshevik ideological basis, Shaumyan could not hide his originary Armenian nationalism during the incidents between Azerbaijani Turks and Armenians in South Caucasia.

Key words: Stephan Şaumyan, Dasnaksutyun, D. Anan, March events, Musavat

Milliyetçilik ile mücadele Kafkasya Bolşeviklerinin her zaman en önemli problemlerinden biri oldu. Bu hareketin en büyük engellerinden birini milliyetçi parti ve teşkilatlar teşkil etmekteydi. Aslında ortaya çıkan bu hareketi Çarlık hükümetinin idarecileri de görerek, bunun için asilzadeler ve yerli burjuvalara dayanma politikası takip ettiler. Ermeni Bolşeviklere göre, kitleleri baskı altında bulundurmak için en güçlü silahların başında milliyetçilik gelmekteydi. Milliyetçiliği teşvik ve yardımlarıyla asilzadeler ve zenginler, işçi hareketini bastırarak ihtilali durdurmayı amaçlıyorlardı. Çarlık bu elverişli durumdan istifade etti ve bunun için bütün mahallî han, bey, ağa gibi asilzadelere ve milliyetçi partilere karşı bu tavrını sergiledi. Çoğu zaman hükümet ajanları, milliyetçi partilerin bazı

(*) Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

liderlerini devlete karşı olan gruplardan ayırıp ve bazen bunların yardımcılarıyla işçi-köylü ihtilal hareketi aleyhine mücadele etmekteydiler. Kafkasya Genel Valisi'nin yaptığı toplantılarda bu partilerin temsilcileri Kafkasya asilzadeleri ile birlikte kanunî haklara da sahiptiler. Ermeni Taşnaksutyun Partisi üyeleri hakkında Çarlık Rusyası'nda açılan davalar ve alınan kararlar bunu ispat etmektedir. Bu davalar çoğunun serbest bırakılması ve parti liderlerine de çok hafif cezalar verilmesi suretiyle sona ermiştir. Dünya Savaşı'nda ise üyeler hükümet tarafından tamamen serbest bırakılırlar. Bütün bunlar yaşanırken Rusya'daki Bolşevizm taraftarları buzlarla kaplı Narım'da sürgün cezasına çarptırıldılar.

Çarlık tarafından uygulanan bu politika tesadüfî değildi. Hükümet, Kafkasya milliyetçilerini kendine dost ve müttefik olarak görüyordu. Böylece milliyetçilere güvenerek kendi cephesini Güney Kafkasya'da sağlamlaştırdı. Diğer taraftan milliyetçilerin kendi aralarında mücadeleye girmeleri, halk kitlelerini birbirinden ayırmakta ve tarafsız bir üçüncü gücü bunların arasına sokmak için Çarlık hükümetine imkan sağlamaktaydı.¹ Güney Kafkasya'da mevcut zenginler, bu üçüncü gücün yardımına muhtaçtı ve Rusya'yı kendileri için sadık ve gerçek bir dost olarak görmekteydiler. Çar ise toprak sahiplerini sunî tedbirlerle yaşatmaya çalışmaktaydı. Bu durumdan hoşlanmayan burjuvaların kendileri de Çara itibar etmekte, büyümenin ve başarılı olmanın tek yolunu Rusya'nın Yakın Doğu'ya ilerlemesinde görmekteydiler. Aynı zamanda toprak sahipleri ve burjuvalar Çarlık Rusyası'nın, zenginlerin hakimiyetini arttıran ve çalışanların bu sınıflar karşısına çıkmalarının önünü kesen fizikî bir kuvvet olduğuna inanmıyorlardı.

Güney Kafkasya milliyetçi partileri, buradaki halkların Rusya'nın genelindeki harekete karışmaması ve hükümetin memnuniyetsizliğine sebep olmaması nokta-i nazarında duruyorlardı. 1905'deki ihtilal hareketinin ciddi bir hal alması neticesinde Kafkasya'nın

birçok şehrinde halk kitlelerinin tesiri ile başlayan "siyasi misafirlik" ve "dilekçe" kampanyaları döneminde bu meselelere biraz değinilmişti. Bu sosyal hareket ancak görünüşte meydana gelen bir çıkıştı. Amaç İhtilali engellemek, onu dar bir "kanunî çerçeveye" içine alarak, açıkça genel milliyetçilik yoluna girmektir.

Ermeni milliyetçi akımlarının en güçlüsü olan Taşnaksutyun Partisi de diğer Gürcülerin ve Azerbaycan Türklerinin milliyetçi partileri ile birlikte bütün Kafkasya'daki Rus İhtilaline karşı gruplardan biri olarak kurulmuştu. Milliyetçiler, Rus medeniyeti, edebiyatı ve sosyalist düşünce aleyhine açıkça mücadele halindeydiler. Kafkasya milliyetçiliği Çarlık Rusyası'nın hakimiyeti altında bulunmasına rağmen kendi "özel" milli kültürünü müdafaa etmekte, Rus kültürüne daha doğrusu ihtilale karşı menfi bir tavır sergilemekteydi. Taşnaklardan bazıları halka, Çarlığın gücünün korkulacak kadar büyük olmadığını anlatmaktaydı. Ancak bu sıralarda Belinski, Gertsen, Çernişevski, Dobrolyubov, Pisarev tarafından temsil edilen sosyalist ihtilal fikri Ermeni gençleri arasında da süratle yayılmaktaydı. Bu "hastalık"la mücadele etmek için Ermeni milliyetçileri suni tedbirler ile Ermenileri Gürcistan ve Azerbaycan halkından ayırıp milli ruhla bilinçlendirmeye çalışıyordu. Birleşmiş ve hücumla geçmiş Ermeni burjuvasının elinde milliyetçilik propagandası çok sağlam bir silahtı.² Taşnaksutyun, çoğu zaman demokrasi ve sosyalizm hakkında genel bir takım sözler söylemesine rağmen, Bolşeviklere göre bu, Taşnaksutyun'un halkı kolayca ele geçirmek için söylediği üstü kapalı ifadelerdi. Taşnakizmin mahiyeti ve asıl karakteri böyle değildi. Fakat milliyetçilerin uyguladıkları taktikler Marksistleri her zaman kuşkulu olmaya ve milliyetçiliğin üzerinden müdafaa perdesini kaldırmaya mecbur ediyordu. Milliyetçiliğin teorik ve pratik taraflarını açıkça

(1) A. Karinyan, *Şaumyan ve Kafkasya'da Milliyetçilik* Cereyanları, çev. Z. Gayıblı, Bakı 1929, s. 3- 4; A. B. Karinyan, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul, Kaynak Yayınları 2006, s. 21-43.

(2) A. Karinyan, *ayn.esr.*, s. 5-7.

tenkit etmek, onlar tarafından ileri sürülen meseleleri zamanında çözmek ve bütün Taşnak yazarlarının iddialarını halka göstermek vb. partinin siyasi işleri ile ilgili sıra bekleyen görevlerdi.

Kafkasya milliyetçi akımlarına karşı ilk çıkışını Stephan Şaumyan 1903-1904'de yaptı.

Güney Kafkasya'da Bolşevik İhtilalinin liderlerinden biri olan Stephan Georgiyeviç Şaumyan, siyasi vasıflarının yanında, gazeteci, yazar ve edebiyat eleştirmeni idi. 13 Eylül 1878'de Tiflis'te doğdu. 1889'da Tiflis'te fen bilimleri eğitimi veren bir okulda okurken aynı zamanda gizli ihtilalci öğrenci derneklerine de katıldı. Onun başkanlığında kurulmuş olan Tsaktsan(Gökkuşağı) Derneği, ihtilal fikirlerinin yayılmasında büyük rol oynadı. Bununla kalmayan Şaumyan, Tiflis'te sürgünde bulunan ihtilalci Rus Marksistlerle tanışarak ve onların eserlerini okuyarak anlamaya çalıştı. 1898'de Riga Politeknik Enstitüsü'nün kimya bölümüne girdi, fakat maddi problemler dolayısıyla Tiflis'e dönerek *Novoye obozreniye* gazetesinde çalışmaya başladı. Rusça eserlerin Ermeniceye tercüme edilmesi faaliyetleriyle de meşgul olan Şaumyan, 1899'da Ermenistan'da Calaloğlu'da (bugünkü Stepanavan) ilk Marksist derneği kurdu. 1900'de Riga'da yarım kalan tahsiline devam ederek, burada Marksist öğrenci derneğinin temelini attı (1901). Öğrencilerin çarlık Rusyası aleyhine gösteriler düzenlemeleri dolayısıyla Enstitüden çıkarılarak 1902'de Kafkasya'ya sürüldü. Aynı yıl B. Knunyants ve arkadaşları ile birlikte Tiflis'te Ermeni Sosyal Demokratları İttifakını kurdu ve onun yayın organı olan *Proletaryat* gazetesinin neşredilmesini sağladı. 1902'de Almanya'ya giden Şaumyan, Berlin Üniversitesi'nin felsefe bölümüne girdi. İlk defa 1903'te Cenevre'de Lenin'le görüşerek onun direktifleriyle RSDİP MK'ye (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkezi Komitesi) bağlı Ermenice ve Gürcüce sosyal- demokrat (Bolşevik) yayınları neşreden komisyona başkanlık yaptı.

1904'te Tiflis'e gitti, RSDİP Kafkasya İttifak Komitesi'ne ve *Borba proletaryat* gazetesinin redaksiyon heyetine seçildi. Şaumyan, . Rus İhtilali yıllarında Lenin'in prensiplerini Menşeviklere, Es-Er'lere, Taşnaklara ve diğer partilere karşı müdafaa etti. Aynı yıllarda *Kavkazskiy raboçi listok* (Kafkasya İşçilerinin Gazetesi) gazetesini de redakte eden, Şaumyan pek çok Bolşevik yayının basılmasına vesile oldu. Marksizmin felsefi esaslarını tebliğ eden eserler yazan Şaumyan, RSDİP'nin IV. ve V. kurultaylarında sürekli Lenin tarafını tutmakla göze çarptı. V. kurultaydan sonra Bakü'ye gönderilen Şaumyan RSDİP Bakü Komitesi'nin bir üyesi olarak görev yaptı, *Bakinskiy raboçi* (Bakü İşçileri), *Bakinskiy proletarii* (Bakü Proleterleri) *Gudok* (Fabrika Düdüğü) gibi gazetelerin neşrinde mühim rol oynadı. Şaumyan Bakü'deki görevinin kendi faaliyetleri üzerindeki etkisini "Burada ben ilk defa işçi hareketinin karmaşık meseleleri ile tanıştım ve gerçek anlamda proleterlerin sınıf mücadelesinin tabiatını idrak ettim" diyerek ifade ediyordu. 1909'da yine Bakü'de onun redaktörlüğü ile Bolşevik *Volna* dergisi, 1911'de de Marksist *Sovremennaya jizn* (Çağdaş Yaşam) dergisi neşre başladı. Şaumyan, partinin Prag'ta yapılacak VI. konferansında *Rusya Teşkilat Komisyonu*'nun *Bakü Bolşevik Teşkilatı*'ndan temsilci sıfatıyla iştirak etti. Eylül 1917'de hapsedilerek Astrahan'a sürgüne yollandı. Prag konferansında RSDİP MK üyeliğine seçilmek için gıyaben aday gösterildi. Astrahan'da Bakü ile ilişkilerini kesmeyen Şaumyan, *Pravda* gazetesinde çalışarak Lenin ile çeşitli konular hakkında yazışmalarını sürdürdü. Mart 1914'te Bakü'ye dönen Şaumyan, parti teşkilatları ile ilişki kurabilmek için Gence'ye (Elizavetpol) oradan da Tiflis'e gitti. Bakü'de yayınlanan *Naşa jizn* (Hayatımız) gazetesini çıkardı ve 1914'te Bakü işçilerinin genel grevinde liderlik vazifesini üstlendi. . Dünya Savaşı yıllarında onun başkanlığında Bakü'de Kafkasya Bolşevik Teşkilatı'nın toplantısı yapıldı ve bu yıllar içinde Şaumyan, Lenin ile yazışmayı *Sosyal-Demokrat* gazetesinin redaksiyonu vasıtasıyla yaptı. 1916'da

hapsedildi ve Aralık ayında Saratov'a sürüldü. Şubat İhtilalinden (1917) sonra Bakü Sovyeti'nin başkanı oldu ve Bakü'ye geldikten sonra İzvestiya soveti raboçik i voyennih deputatov Bakinskogo rayona gazetesinin ilk sayısı onun redaktörlüğü ile çıktı.

Şaumyan'ın hayatında basın-yayın faaliyetlerinin özel bir yeri vardı. Yazdığı nazari ve felsefi eserlerinde, edebi tenkit makalelerinde diyalektik ve tarihi materyalizmin iddialarını, ihtilal teorilerini, edebiyatın parti prensiplerine bağlanmasını baskı ve hakimiyete karşı mücadele edilmesini, oportünistleri tenkit ederek tarihi gelişime ve halkın tarihi rolüne uygun tek siyasetin Marksizm olduğu ifade edilmekteydi.

1903-1904 yıllarında sosyal demokratlardan başka milliyetçi iki parti ki, bunlar Gürcülerin Sosyalist-Federalist Partisiyle, Ermenilerin Taşnaksutyun Partisiydi, milletler meselesini halletmek için Rusya'nın federatif bir cumhuriyet olmasını talep ettiler. Aynı zamanda Rusya'nın federatif devlet özelliğinin, gelecekte Kafkasya milletleri için milli bağımsızlığın elde edilmesi yolunda önemli bir adım olacağını düşünmekte ve bunu gizleme gereğini bile duymamaktaydılar. Hem federalist, hem de Ermeni Taşnak Partileri ihtilal hareketinin Rusya'da başarılı olması halinde bu taleplerini tekrarladılar. Bu partiler ihtilal hareketine hiçbir şekilde katılmadılar. Onların gerçek amaçları, Rusya'dan ayrılmak için gizli, fakat aynı zamanda ciddi olarak mücadele etmektir.³ Şaumyan'ın milli meseleler ve sosyal demokrasi hakkında yazdıkları, bu partiler tarafından ileri sürülen esas maddelerin açıklanması ve tenkidine ayrılmıştı ve ilk olarak Almanya'da (Berlin) talebeler derneğinin toplantısında okundu. Daha sonra bu, Ermeni partisinin yayın organı olan *Gayts*'ın sayfalarında neşredilip, 1906'da Tiflis'te broşür şeklinde yayınlandı. Bu broşürde Şaumyan RSDİP'nin esaslarını teferruatıyla anlatmakta ve sonunda "muhtariyet taraftarlarının" aleyhinde davranarak onları açıkça eleştirmektedir. Sosyal demokrat düşüncenin ana hatlarını ve felsefesini açıkladıktan sonra

milliyetçilikle mücadelenin önemi üzerinde duruyordu. Broşür teorik bir tenkit olmayıp, Kafkasya milliyetçiliğinin siyasi bir tenkidiydi.

Ermeniler ve Gürcüler tarafından ileri sürülen Rusya'dan ayrılmak (müttefik cumhuriyet bayrağı altında) ve Güney Kafkasya için özel bir "bağımsızlık" ve "parlamento" kurma taleplerine karşı olan Şaumyan, bu isteklerin hayata geçirilmesi halinde Kafkasya proleterlerinin Rusya proleterlerinden ayrılmasına, milliyetçi akımların kuvvetlenmesine ve sınıf mücadelesinin süratle zayıflamasına sebebiyet vereceğini "Milliyetçilerin talebi, proleterlerin ve geniş halk kitlelerinin menfaatleri ile hiç de ilgili değildir" diyerek tasdik ediyordu.

Şaumyan'a göre, Güney Kafkasya çeşitli milletlerin ve toplulukların yaşadığı bir yer olma özelliğini taşıdığı için bu bölgenin Rusya'dan ayrılmasının sonuçları da çok kötü olabilirdi:

Bize Ermeni-Müslüman çatışmasının sebebinin, Çar hükümetinin yaptığı fitne olduğunu söylüyorlar. Bağımsız Rusya'da böyle olmayacaktır. Ağalar! Eğer bağımsız Rusya'da provokatör olmayacağını düşünüyorsanız çok yanılıyorsunuz. Her millet içinde fitneciler vardır ki, bunlar da hükümler olan sınıflar-beyler, din adamları ve burjuvaların belli tabakalarından ibarettir. Her seferinde bu veya diğer nüfuzlu gruplar için ara bozmaya elverişli durum olursa (bu Kafkasya'da çok sık olabilir), bu grup cehaletle milli nefreti ve milli duyguyu uyandırmaya çalışacak ve halk kanı akıtılacaktır. Kafkasya proleterleri için hiçbir şekilde fitne ve talanın meydana gelmesine elverişli bir ortam olmayacaktır. Bunun için de onlar hiçbir zaman siyasi şartlar talep etmeyeceklerdir; böyle olunca şartlar, milli bir çatışma veya savaşın da daimî bir hale gelmesine sebebiyet vermeyecektir.

Burada Şaumyan federasyon ve muhtariyet taraftarları aleyhine siyasi bir cevap

(3) *Ayn.esr.*, s. 8-9.

vermekteydi. Şaumyan, milli meseleler hakkındaki bu görüşünü daha sonra işçi toplantılarında ve verdiği konferanslarda da sık sık tekrar etti. Güney Kafkasya'nın karışık durumu, onun düşüncesine göre, önce halkın çeşitli milletlerden ibaret olması ve medeniyetçe geri kalması yüzündendi. Aynı ayrı milletlerden meydana gelen gruplar arasında sınıf farklılığı ve mücadeleler, Güney Kafkasya'da milli-dini ayrılıkların birbiriyle çatışmasıydı, bunun için proleterlerin ihtilal hareketi çoğu zaman büyük zorluklarla karşılaştı. Şaumyan'a göre, devlet idaresinin merkezleşmesi, Güney Kafkasya proleterlerinin bütün Rusya proleterleri ile birleşmesi, milli meselelerde tehlikeyi ortadan kaldıracaktı. Çünkü Kafkasya-ötesi merkeze bağlı olduğu için normal ve elverişli şartlar meydana gelecekti.⁴

Şaumyan milli meseleler ve milliyetçilik konusunda Ermeni Menşeviklerinin temsilcisi olan David Anan ile fikir çatışması içindeydi. David Anan, daha önce Hınçak Partisi'nin üyesi olup, daha sonra Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Teşkilatı'na (Ermeni Bundçular⁵ kendilerine bu adı vermişlerdi) katılmış, Ermeni spesifistlerinin⁶ (özgül şeylere değer verenler) lideri olmuştu. Teşkilatın üyeleri, partinin kuruluşu hakkında Bundçuluğun teşkilat sistemini müdafaa edip, başlangıçta milli-medeni muhtariyetin aleyhinde olduklarını açıklamışlar, daha sonra da tamamen Bundçuların tarafına geçmişlerdi. D. Anan, Rusya sosyal demokrat programını tenkit ederek, Avusturyalı sosyal demokratların (Renner⁷ve Bundçular) programını Ermeniceye tercüme etti. Taşnak yazarlardan biri olan Mihail Varandiyen da aynı politikayı müdafaa ediyordu. Bunların hepsinin milliyetçilik hareketinin en ateşli döneminde ve işçi hareketlerinin azalmaya ve Taşnakizmin artmaya başladığı zamanda meydana geldiği düşünülecek olursa Anan'ın dediklerinin siyasi anlamı ve Ermeni Menşevikler ile Taşnaklar arasındaki işbirliği daha iyi anlaşılır. D. Anan'ın fikirleri ve fikirlerini aksettirdiği yazılar, onun açıkça milliyetçi olduğunu gös-

termektedir. Anan, Ermenileri milli fikirler uğrunda mücadeleye çağıran bir teorisyendi. Dolayısıyla Ermeni burjuvası ve Taşnaksutunun ile işbirliği yapması da çok şaşılacak bir şey değildi.

Anan'ın fikir ortağı İshanyan'dı. İshanyan 1906'da Ermeni Sosyal Demokratları gazetesinde çalışmış 1906-1907 yıllarında K. Buharin'in *Köy Ekonomisinin Meydana Gelmesi* hakkındaki kitabının bazı bölümlerini bazen tercüme bazen de nakletmek suretiyle neşretmişti.⁸Ancak bu kitapçıkta Buharin'in adını vermemiş ve bunun için de 1907-1908 yıllarında basın tarafından ciddi şekilde suçlanmıştı. İshanyan, Anan gibi Ermeni liberalizminin savunucularındandı. Onun *Ermeni-Gürcü Antogonizmi* adlı eserinde feodalizm ve Gürcü zenginleri tenkit edilmekle beraber, birkaç satırda Ermeni burjuvası hakkında bilgi verilmektedir. Kapitalizm cemiyetine "işçiler için cennet" adını veren İshanyan, Güney

(4) *Ayn.esr.*,s. 10-15.

(5) Bund kelimesi Yidişçe (İbranice ve Almanca karışımı bir dil) sendika, birlik anlamına gelmektedir. Bu birlik Polonya ve Litvanya'daki Yahudi işçilerden oluşmaktaydı. 1897'de kuruldu ve RSDİP'nin en güçlü ve kalabalık örgütlenmesi oldu. Bu birliğin kökünü Polonya ve Litvanyalı Yahudi zanaatkarlar arasında beliren güçlü bir harekette aramak gerekir. Bu hareket St. Petersburg ve Moskova işçi hareketinden birkaç yıl önce ortaya çıktı. Bu sırada Polonya'daki Yahudi işçi ve zanaatkarlar zenginlerin ve milli baskıların boyunduruğu altında bulunuyorlardı. Böylece devrimci olarak diğerlerinden önce Bund ismini alan birlik bir kitle örgütü oluşturmayı başardı. Ancak Moskova, İvanovo-Voznessenk ve Oriehovo-Zuyevo gibi şehirlerde politik hayat hareketlendiği sırada Rus işçilerinin eylemleri karşısında Yahudi işçilerin bu küçük müfrezesi ikinci plana düştü. Bund, 1895'ten 1900'e kadar Yahudi işçi hareketi için çok önemli olduğu gibi, Bundçular da RSDİP içerisinde önemli bir role sahipti.

(6) 1903 Ekim ayında Bakü'de kurulan Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Teşkilatı üyelerine spesifistler adı veriliyordu. Bunlar Ermeni işçilerini sosyalizm bayrağı altında örgütlemek istiyorlardı. Fakat tıpkı Bund gibi gerçekçi bir enternasyonalizmden hareketle ve Ermeni sorununun özgül yanlarını göz önünde tutarak ulusal bir örgütlenme sisteminden yana olmuşlardı.

(A) Ter-Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul 1995, s. 202.

(7) Karl Renner (1870-1945), Avusturyalı devlet adamı. Viyana'da hukuk tahsili yaptıktan sonra, parlamento kütüphanecisi olarak görev yaptı ve 1907'de mebus oldu. Renner, çok uluslu devlet fikrini savunarak, her millete siyasi ve kültürel eşitlik talep etti. 1919-1920'de Dışişleri Bakanı ve Başbakan oldu. Daha sonra kooperatifçilikle uğraştı. 1938'de Avusturya'nın Almanya'ya katılmasını destekledi. 1945'te geçici hükümetin başkanı Rudolf Springer takma adıyla da eser verdi. 1917'de "Marksizm, Savaş ve Enflasyon" adlı eserini kaleme aldı. *Brockhaus*, c. XV, Wiesbaden 1972, s. 670.

(8) İshanyan'ın üç dilde (Ermenice, Almanca, Rusça) çıkmış eserlerinden birkaçı şöyle sıralanabilir: *Turkabay Huntri yev Miçzakayin Diplomatyaya* (Türkiye Ermenistanı ve Milletlerarası Diploması), 1907; *Turkabayi Abakan* (Türk Ermenilerinin Geleceği), 1908; *Dundesagan Zarkadzman Fazeri* (Ekonomik Gelişimin Evreleri), 1906; *Azıkayin Prograsiv yev Dasakarkayin Şaberi* (Milli İlerleme ve Sınıfların Çıkarları), 1908.

Kafkasya’da Ermeni burjuvazisinin tarihî vazifesinin çağdaşlık ve medeniyet yaymak olduğu inancındaydı. Böylece Anan ile birlikte İshanyan da Ermeni liberallerinin daimî organı olan *Mişak* gazetesinin yazarları arasına katıldı.⁹ Burada Ermeni milliyetçiliğinin iki fikir adamı, Ermeni liberalizmi içinde “halk ve demokrasi” karakteri taşıyan yeni bir fikir akımı yaratıp onu yaymaya çalıştılar. Spesifizm ile liberalizmin, Ermeni Menşevizmi ile milliyetçiliğinin açıkça birbirine girdiği görülüyordu. Milliyetçi basının hakimiyeti altında Anan’ın yaptığı çıkışlar, Ermeni burjuvazisi tarafından işçi partisi aleyhine yapılan genel siyasi kampanyanın bir basamağı niteliğini kazandı. Şaumyan, spesifizm akımının milliyetçilik esasını taşıdığını ayrıca Anan’ın teorilerinin de bu amaca hizmet ettiğini belirterek,

“Her şeyden önce D. Anan’i rahatsız eden şey Ermeni milliyetçiliği birliğinin bozulup yıkılmaması kaygısıdır. O, Ermeni emekçilerinin Rus, Gürcü, Türk ve diğerleri ile sağlam ve sıkı bir işbirliği kurup, tek bir güç ile kendi fikirleri uğrunda mücadele edebilmeleri için ne yapılması gerektiği üzerinde hiç düşünmemektedir. Emekçilerin sınıf ilişkileri onu ilgilendirmemektedir. O sadece Ermeni emekçileri ile Ermeni burjuvazisi, Ermeni din adamlarının ilişkisi ve ittifakının bozulmaması uğrunda çalışmaktadır...” diyerek düşüncelerini ifade etmektedir.¹⁰

Milli-medeni muhtariyet talebi, Anan ve arkadaşları tarafından Ermeni toplumunun birbiriyle mücadele halinde olan sınıfları arasında sıkı bir işbirliğini kuvvetlendirmek için ortaya atılmıştı. Milli mektep ve milli kültür işleri idaresini genel merkezî organının yetkisine vermekle, Ermeni milliyetçi sosyalistleri milliyetçiliğin tesirini arttırmakta, böylece Ermeni Bolşeviklerine göre de, emekçilerin bütün Rusya ve Kafkasya proleterlerinden ayrılmalarını sağlamaktaydılar. Spesifizmin teşkilat sistemine bakıldığında milliyetçilik karakteri görülmektedir. Bu sistem Anan’ın ve milli mesele hakkında arka-

daşlarının düşünce sistemine de sıkı sıkıya bağlıdır.

Şaumyan’a göre; milliyetçilik ve oportünizm (fırsatçılık) Marksizmin iki düşmanıdır. İki kardeş gibi onların daima birbiri ile bağlı ve ilgili olmaları şaşılacak bir durum değildir. Kendi grupları arasında da tasfiyecioportünistler tarafından milli medeniyet, muhtariyet talebi ileri süren seslerin işitilmesi de acayip değildir. Bunun için bu oportünistler grubuna Anan’ın yakınlaşması da normaldir. Bununla birlikte sınıf teşkilatı meselelerinde spesifizme sadık kalarak bugünkü milli program aleyhine çıkan spesifistler de vardır. Asıl spesifist Anan’ın kendisidir. Onlar kendi gayelerini sonuna kadar iyice düşünüyorlarsa, o zaman ya her şeyde Anan’la aynı fikirde olmalılar veya spesifizmden ayrılmalılar. Onlar için başka yol yoktur. Marksistler ise kendi ideallerine sadıktırlar. Onlar milli teşkilat sistemi aleyhine milletlerarası arazi sistemini çıkarmaktadırlar. Her şehirde bir başkan ile bir işçi teşkilatı bulunmalıdır. Bu teşkilat, bu grubun bütün Marksist işçileri arasında onların milli durumlarını dikkate almadan birlik oluşturmalıdır. Elbette burada Şaumyan, dillerin özgür ve eşit haklara sahip olmaları taraftarıdır. Bununla beraber milli sosyalistlerin müdafaa ettikleri milli merkezileşmenin aleyhinedir; çünkü teşkilatlarının merkez organları yerli ve bütün Rusya’nın toprak organıdır. Milli sosyalistlerin gösterdikleri teşkilat federalizmine karşı onlar demokratik merkezileşmeyi teklif etmektedir. Bunu kooperatiflerden, milli-kültürel maarif teşkilatlarına kadar her sahada teklif etmektedir. Böylece okuyucu D.Anan’i ve onun ham maksatları ile Marksistler arasındaki aşılmaz uçurumu şüphesiz görecektir.¹¹

(9) Şaumyan, *Mişak* gazetesinde yazılan yazıları ve gazetenin genel istikametini “Bizim zamanımızda kendini Marksist ilan etmeyen kimdir? Şu sıralarda Marksizm ile temize çıkarılmayan nedir? Marksizmin bu şekilde istismarı “*Mişak*” gazetesinin sayfalarında özel olarak çirkin bir şekil almıştır. Bu prensip sahibi olmayan gazetelerin başında da kendini Marksist adlandıran İshanyan durmaktadır. Bu suçlu insan yine de kendisini Marksist sıfatıyla ortaya çıkarmıştır. Bugünkü işçi hareketiyle Tibet “Dalay Lamasının” ne kadar ilgisi varsa bu efendinin de ilgisi o kadardır” diyerek eleştirmektedir.

(10) A. Karinyan, *ayn. esr.*, s. 18.

(11) *Ayn. esr.*, s. 19.

D. Anan'ın milli meseleler hakkındaki fikirleri, gerçekte spesifistler tarafından gizlenen bir milliyetçilik anlayışı ile iç içeydi. Spesifistler Bund'dan alınmış özel teşkilat sistemini müdafaa etmekle beraber, onlar bu sistemin faydalı olmasını, Ermeni anti-proleter akımlarını dikkatle öğrenmek ve Ermeni milliyetçiliğinin çeşitli şahısları ile ciddi olarak mücadele etmek şeklinde yorumlamaktaydılar. Spesifistlere göre, Ermeni sosyal demokratları RSDİP ile aynı teşkilatta bir birlik halinde buldukları ve kendilerinin de müstakil bir teşkilatları olmadığı için Ermeni proleterlerinin siyasi olarak örgütlenmesine gerektiği kadar zaman ve fikir harcamamaktaydılar. Şaumyan'a göre, ayrı ayrı parti teşkilatları kurmak milli ayrılığı daha da kuvvetlendirmeye yaramakta ve RSDİP aleyhine tedricen yapılan mücadeleler bu ayrılığı milli bir nefrete çevirmektedir. Kendilerine mahsus kooperatif tarzında birlikler kurmakla da yetinmeyen Ermeni sosyal demokratları, işsiz Ermenileri milliyetçilik ve milli kavramlarla bir araya getirmeye çalışmaktaydılar. Ancak onların bu teşebbüsleri Bolşeviklere göre, tamamen akamete uğramıştı. Çünkü Bolşeviklerin mücadelesi, sadece milliyetçi sosyalistlerin değil, millet meselesi teorileri ile ve onların kendi tarzlarında milliyetçilik kuruluşu olan teşkilat sistemleri aleyhine de yapılmaktaydı.

Gerek Anan, gerek İshanyan Ermeni burjuva milliyetçileri ve Taşnaklarla açıkça ittifaka girmekten çekinmediler. Bu yazarlar tarafından yapılanlar spesifistler için çok önemliydi.¹² Şaumyan'ın gerek kitaplarında gerekse özel hayatında Anan'ı ve spesifizm milliyetçiliğini tenkit etmekle beraber, spesifizmin gelişeceğini, büyüyeceğini önceden görmesi ve bunu anlatması çok dikkat çekicidir.¹³

Anan'ın Taşnaksutyun Partisi'nin Ermenilerin hayatında çok küçük bir rol oynadığını söylemesinin ardından,

“Bu parti artık kuvvetli bir teşkilat olmuştur. Eğer 1904'e kadar Ermeni burjuvazisi ve aydınlar *Mişak* gazetesi etrafında iseler, 1904'ten sonra Taşnaksutyun Partisi etrafında toplanmışlardır,” diyerek itiraz etti.

Mişak'ta milliyetçi Haçik, Topçuyan, Malumyan gibi meşhur Taşnak yazarlar bir arada çalışmaktaydılar. Bütün bu grupların kenara çekilmesi, aslen Ermeni milliyetçi aydınlarının arasında ayrılık meydana gelmesi ve Ermeni aydınlarının iki ana grubunda artan mücadelenin bir sonucu oldu. Taşnaklar ayrıldıktan sonra *Mişak* gazetesi Ermeni tüccarlarının, sermayedarların siyasi bir yayın organı haline geldi. Şaumyan, 1917'de Tiflis'te neşredilen *Baykar* (Mücadele) gazetesinde, “Taşnaksutyun Partisi etrafında körlerin, delilerin, gençlerin, küçük burjuva demokratlarının ve maalesef Ermeni proleterlerinin düşüncesiz bir çoğunluğunun toplandığını görüyoruz”, diye yazmaktaydı. Bütün bunlara rağmen Ermeni sosyal demokratlarının teşkilatını önemsiz aydınlar derneği gibi kabul eden Şaumyan, bu derneğin ayrı ayrı faaliyetlerine ehemmiyet vermeyi de ihmal etmedi. Çünkü Ermeni spesifizminin bütün manası ona göre, milli düşüncenin artmasına sebep olan faktörlerden birisiydi.

1905 yılında Taşnaksutyun Partisi'ne Ermeni kapitalistler siyasi bir teşkilat gibi bakmaktaydılar. Partinin yazarları bütün dünyadaki Ermenilere müracaat ederek “mişak edilmiş” toprakların bağımsızlığı uğrunda mücadele edeceklerini ilan ettiler. Bu amaca ulaşmak için Taşnaklar, baş patrikten işçilere kadar bütün Ermenileri, “genel millet ordusunu” toplamaya çağırdılar. Böylece Taşnaksutyun Partisi'nin içtimai-siyasi cephesi geniş-

(12) Ayn.esr., s. 19-22.

(13) Şaumyan bu konudan 1916'da Maksim Gorki'nin başkanlığı altında Leningrad'ta “Parus Neşriyatı” tarafından yayınlanan *Ermeni Edebiyatı Mecmuası*'nda yazdığı makalede bahsetmektedir. Bu dergi, P. Makintsyan ve V. Teriyan tarafından kurulmuş olup, D. Anan'ın ve P. Makintsyan'ın uzun makaleleri yayınlanmıştır. P. Makintsyan'ın makalesi Ermeni edebiyatına bir bakıştan ibaretti. Anan'ın makalesi ise, XIX. yüzyılda *Ermenilerin İçtimai Terakkiisi* hakkındaki meşhur eserinin bir tanıtımıydı. Burada, Anan'ın sadece makalesi değil, onun özgeçmiş, Ermeni savaş milliyetçiliğinin mefkuresi anlatılmaktaydı. Bu dergide yazı yazarlar milliyetçi kesimin taraftarları olup, mesela proleter yazar olarak tanınan Agop Agopyan ve onun gibi yazarlar dışında kalmışlardı.

lemiştir.¹⁴ Milliyetçi Ermeniler kendilerini her zaman “Halk” ve “Demokrasi” ve hatta “Proleter” temsilcileri olarak adlandırmaktaydılar. Ermeni Taşnakizminin siyasi karakteri hakkındaki bir soruya Bolşevikler şu cevabı veriyordu. “Taşnaksutyun Partisi Ermeni burjuvazisinin partisidir”. Savaş milliyetçiliği yapan bir partinin kurulmasını Şaumyan da, Ermeni burjuva teşkilatının büyümesi ve genişlemesiyle bir tutmaktaydı. Bu konuyu 1906’da *Naşi Panedelniki* (Bizim Pazartesi) gazetesinde özel bir makaleyle izah etmişti.

Şaumyan yazdığı makalede Taşnaksutyun Partisi’nin 1890’lardan son yıllara kadar sosyal fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmadığını, okuyucularını Taşnaksutyun’un geçmişi ve bugünü ile tanıştırmaya çalışarak bu partinin 1904’ten sonraki programının bazı bölümlerinin yenilenmesine rağmen sonuna kadar bir burjuva partisi olarak kaldığını söyledi.

8 Ermeni partisinin bütün faaliyeti, Ermeni proleterleri ve Ermeni ihtilalci aydınlarının Kafkasya’da devlet aleyhine yaptıkları mücadeleye karşı çalışmaktan ibaretti. Şaumyan, Bolşevik görüşüyle, bu çalışmalarını ve büyük bir millet işi olan Batı Ermenilerini bağımsızlığa kavuşturmaya hıyanet adını vermektedir. Taşnak yazarlar Batı Ermenilerinin kurtuluşunu Rusya Ermenilerinin hümanizminde görüyorlardı. Onlar Batı Ermenistanı’nı gelecek Ermeni devletinin esas merkezi gibi gördüklerini asla saklamamaktaydılar. Bu fikir, Taşnakizmin fikir babası sayılan G. Artsruni tarafından “Türkiye Ermenilerinin Ekonomik Durumları” hakkında verdiği pek çok konferansta “...Batı Ermenistan’ı gayet büyük bir tahıl menbaidir ve orada çok kıymetli bir medeniyet olduğu için bunlar taşınabilir ve Ermeni milletinin tasarruflarını arttırarak kuvvetlendirmek için iyi bir ülke olabilir”, şeklinde ortaya atılmıştı. Artsruni Osmanlı Devleti’nde petrol yatakları da bulunduğunu belirterek iyi bir işletimle burasının Bakü petrolü gibi kaliteli cins petrol istihsal edebileceğini söylemekteydi. Artsruni

ayrıca Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermeni köylülerinin Rusya’dakilerden daha kötü şartlar altında yaşadıklarını belirtmekteydi. Artsruni’den başka 1890’lı yılların milliyetçi aydınlarından olan Rafii de Osmanlı Devleti’nin vergi siyasetini ve idareyi eleştirmekten çekinmeyenlerdendi. Diğer yazarların da iştirakleriyle Güney Kafkasya Ermeni köylülerinin, Batı Ermenistan’ı bağımsızlığa kavuştuktan, Alaşgert, Muş ve Osmanlı Devleti’nin başka zengin bölgeleri ele geçirildikten sonra ekonomik durumlarını iyileştirebilecekleri ispat edilmeye çalışılmaktaydı.¹⁵ Taşnaklara işçi Ermenilerden de destek geldi. Onlar Batı Ermenistanı’nın bağımsızlığa kavuşması fikrini esas kabul etmekteydiler. Bunun etrafında aydınların bağımsız ve müstakil Ermenistan hakkındaki beyanatları, köylülerin ve küçük burjuvazinin “misak edilmiş” toprak ve “Türkiye Ermenistanı’nın geniş arazileri toplanmaktaydı.

Şaumyan, Ermeni burjuvazisiyle Taşnaksutyun arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyordu:

Ermeni burjuvazisi Ermeni proleterlerini istismar etmek, şehir ve köylerdeki fakirleri soyma yoluyla büyüyüp kuvvetlendi. Ermeni burjuvazisinin böyle iptidai kazanç sağlamasını Taşnaksutyun sessizce seyretmekteydi. Fakat istismar edilen topluluk bir defa için istismarcıların aleyhine başlarını kaldırıp, dar bir çevrede de olsa Ermeni burjuvazisi aleyhine mücadeleye başladıkları zaman Taşnaksutyun’dan vatanperverlik nutukları işitilir ve işçilere bütün Ermenilerin kardeş oldukları ve onların genel bir milli fikirleri olduğu hatırlatılırdı. Halkta siyasi bir fikir veya devlet aleyhine memnuniyetsizlik, mücadele fikri ortaya çıktığı zaman Taşnaksutyun Partisi, derhal bu fikirlere karşı çıkararak Ermenilerin vatanının Türkiye Ermenistan’ı olduğunu ve Rusya Devleti ile mücadele etmenin

(14) “...Bütün Ermenilerin esas idealleri Batı Ermenistanı’nın bağımsız olması. Ermeni ülkesinin milli ocağını kurmaktan ibarettir. Kalan problemler ise geri plana atılmalıdır.” A. Karinyan, *ayn. esr.*, s. 24-29.

(15) *Ayn. esr.*, s. 29-31.

milli ideallere ihanet olduğunu gösterirdi. Taşnaksutyun'un merkezi içinde hiçbir zaman Rusya Devleti aleyhine mücadele edilmeyeceği ve ihtilal yoluna gidilmeyeceği hususunda antlar içilirdi. Böylece bu parti, Ermeni proleterlerinin itiraz seslerini susturarak Kafkasya'da bütün ihtilal hareketini bastırmaya ve halkı Türkiye Ermenilerini azat etme hakkındaki maceracı ve hayali fikirlerle meşgul etmeye çalışırdı.

Bu arada Hınçak veya milliyetçi akımların çalışmalarına rağmen Taşnaksutyun onları tamamen kendi hakimiyeti altına aldı. Taşnaksutyun, faaliyet halinde olmayan ve daima kendine has kuvvetli bir parti teşkil etmeye çalışan, Ermeni burjuvazisinin müteşekkil gücüne bağlı olan grubu tamamen kendine bağladı. Kafkasya'nın Ermeni burjuvazisi doğal olarak Taşnaksutyun'u kendi öz evladı ve kendi menfaatlerini müdafaa eden bir parti gibi görmekte ve onun için bütün maddî ve manevî gücüyle yardım etmekteydi.

1903'te Taşnaksutyun, işçi sınıfı ile birlikte Çarlık hükümeti aleyhine muhalefet politikasını benimseyip Güney Kafkasya'da ihtilal mücadelesi için bir çeşit "yeni siyasi hareket çizgisi" tertip ettikten sonra bu programı hiç değiştirmede. Partinin yeni programı (Kafkasya projesi) çoğu zaman Taşnakizmin demokratik özelliğini gösteriyordu. Çarlık hükümeti ise Ermeni burjuvazisinin Güney Kafkasya'da uyguladığı "milli-medeni ocak" kurma siyasetini hoş karşılamadı, Ermeni mekteplerini, yardım cemiyetlerini, neşriyatlarını ve tiyatrolarını, Ermeni burjuvazisinin "millî" bir kuruluş olma yolunda attığı önemli adımlar olarak kabul etti. Bu amaçla Ermeni sosyal-eğitim müesseseleri aleyhine baskılar yapılmakta ve Ermeni burjuvazisinin büyümesi engellenmeye çalışılmaktaydı. Güney Kafkasya'nın Ruslaştırılması bu esas siyasetin tatbiki için bir vasıta oldu. Bu siyasetin ayrılmaz bir parçası da Çarlık Rusyası tarafından ruhanilerden kilise mallarının alınması hakkında çıkartılan bir kanundu. Bu emre cevap olmak üzere bütün Kafkasya ötesi şehirlerin-

de (Bakü, Tiflis, Gence, Erivan) Ermeni aydınlarının teşebbüsü ve şehir burjuvazisinin faal iştiraki ile oldukça tesirli milli gösteriler yapıldı. Bu gösterilerde çoğu zaman göstericiler ile Çarın askerleri arasında çatışmalar da meydana geldi.¹⁶

Gerçekte kilisenin emlakı, burjuvazinin ve burjuva aydınlarının elindeydi. Bütün kilise gelirleri Taşnaklar için, sağlam maddî bir kaynak teşkil ediyordu; gerektiğinde bu genel milli kasadan para alınabilirdi. Bu emlakı idare eden bütün yöneticiler Ermeni burjuvazisine güçlü bir siyasi nüfuz silahı verdiği için bu karar ilk aşamada Ermeni burjuvazisine darbe indirdi. Millî kilise uğrunda mücadele, yerli Kafkasya burjuvazisinin nazarında olduğu gibi dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Ermeniler nazarında da gerektiği kadar nüfuza sahipti. Diğer taraftan Taşnaksutyun Partisi'nin bir mücadeleci rolüne bürünmesi, Ermeni toplumunun çeşitli tabakaları arasında nüfuzunu kuvvetlendirmesine sebep oldu.

1905'de . Rus İhtilali günlerinde ihtilal dalgası geniş halk gruplarını içine almaya başladığı zaman, Taşnaklar bu "yeni hareket çizgisi"ni çok renkli bir şekilde ortaya çıkarmışlardı.¹⁷ Ancak bu çizgi Şaumyan tarafından aşağıdaki şekilde olduğu gibi şiddetle tenkit edilmekteydi.

O (Taşnaksutyun) hal-i hazırda eskisinden de fazla milliyetçi bir partidir. Daha önce ve hatta bugüne kadar Ermeni millî irticasının kaynağı olmuş ve Kafkasya Ermeni

(16) Ermeni kilisesi Ermeni milliyetçilerine göre, millî bağımsızlığın son sembolü olarak kabul edilmekteydi. Kiliseye bağlı olan dini mektepler de millî medeniyet sembolleri gibi görülmüyordu. Bunun için halk Çar'ın Ermeni mallarının müsadereyi hakkında çıkarmış olduğu kanunu millî hayata yapılmış bir saldırı olarak kabul etti. Din adamlarının halk üzerinde çok kuvvetli tesirleri olduğu bilinmekteydi. Dolayısıyla Taşnaksutyun bütün mücadele hareketine liderlik etmeyi kendi üzerine aldı. Bu Çarlık aleyhine Ermeni burjuvazisinin ilk karşı çıkışıydı. A. Karinyan, *ayn.esr.*, s. 32-38.

(17) Taşnaksutyun'un bu yeni hareket çizgisine özel bir önem veren Şaumyan'a göre; Taşnaksutyun Partisi halk uyanınca bir adım ileri atmıştı. Bundan da amaç halkı arkadan korumak, hareketin ileri gitmesine, partinin fikirlerinden dışarı çıkılmasına imkân vermemektir. Taşnaklar sağları tutup saklamak isteyen ölümlere benzetilmekteydiler. Böylece Taşnaksutyun halk arasında millî duyguları arttırarak Ermenilerde diğer milletlere karşı nefret uyandırmaya çalışıyordu. Şaumyan bu yeni hareketin akıl çelmek için bir taktik olduğunu ifade ediyor ve "Taşnakizm gerçek yüzünü saklamak için yeni idealler altında ortaya çıkmaktadır" diyordu. Şaumyan'ın Megale ve Nitkleri, Bakı 1927, s. 84-93; A. Karinyan, *ayn.esr.*, s. 40.

halkına olduğu gibi, Türkiye Ermenilerine zarar vermiş ve burjuvaziye çok kıymetli hizmetlerde bulunan Türkiye Ermenistanı'ndan ayrılmaya cüret etmemiştir. İkincisi, yüzüne sosyalizm maskesini takarak Kafkasya'daki işçi hareketiyle ciddi olarak mücadele yapmasıdır. Onun şimdiye kadar ihtilalci bir parti olarak adlandırılmamasına sebep 15 yıl süresince ihtilal aleyhine mücadele etmesiydi. Taşnaksutyun şimdi ihtilal ve sosyalizme karşı mücadele edebilmek için "ihtilalci" ve "sosyalist" bir parti adıyla adlandırılır.

Bu arada 1905 yılında Devlet Duması'nda Ziyadhanov'un yaptığı konuşmadan sonra Şaumyan'ın *Gayts* gazetesine yazdığı makale dikkat çekicidir. Ziyadhanov, konuşmasında 1905'e kadar Azeriler ile Ermenilerin barış içinde yaşadığını söyleyerek; "Bizi, Ermenilerin sadece kendilerine has bir devlet kurup, Türkleri yutmak istediklerine inandırdılar. Ermenileri ise pan-İslâmizmin gölgesi ile korkuttular. Savaşı başlatmak için bir kan davası, bir intikam ortaya atmak yeterliydi. Artık yeter! İki yıldır kan deryası içinde boğuluyoruz..." demektedir.

Dolayısıyla bu konuşmayı hata kabul eden Taşnaklar, Ermeni-Azeri çatışmalarının sebebini "Avam Türk kitlesinin" fitneci tebligata uymadığını söyleyerek, Ziyadhanov'un konuşmasını kendi aralarında bir düşmanlık doğurmakla suçladılar. Şaumyan da bu konuda Bolşevik esaslar dahilinde Taşnakları suçlamakta ve "bütün suçu" sadece Türklerin üzerine atmak hiç de doğru değildir. Çünkü Ermeni milliyetçilerinin inkâr etmesine rağmen şovenizm rüzgarı avam Ermeni kitlelerini etkisine almıştır, demektedir. Şaumyan ayrıca Ziyadhanov'un milliyetçi kesimin temsilcisi olduğunu belirtmekte ve onun Ermenilerin arasında fitnekarların veya fitneye uyanların bulunduğunu söylemesine karşı çıkmaktadır. Taşnak gazetesi *Alık* bu konuya çok kızmış ve tepkisini dile getirmiştir.

Ermeniler akıllı bir millettir, onlar hiçbir zaman fitneye uymazlar, onların arasında

provokatörler olamaz. Ermeni-Azeri çatışmasının bütün suçu Türklerindir. Bizim vatanperverlerimiz de işte bu noktayı göstermek istemektedirler. Ancak ağalar siz kimi aldatmak istiyorsunuz? Değil büyük halk kitleleri, avam Ermeni kitlesi arasında hatta onun önde giden ve ihtilalci adlandırılan bölümü arasında da eşkiyalar vardır. Onlar kardeşin kardeşi öldürdüğü bir zamanda Türk gruplarından fazla bir vahşilik göstermişler ve sadece saldıranlara değil, kendini müdafaa eden hatta hiçbir günahı olmayan insanlara da aynı davranışta bulunmuşlardır... Ermeniler devlet fitnessine uydu, onun da kalbinde vahşiya-ne duygular uyandı. Dolayısıyla çatışmalar daha geniş bir hal aldı. Bunun için elbette biz Ermeni halkını suçlamıyoruz. Bunu biz pan-İslâmistlere havale edip, ayrıca siz pan-Ermenistlere de Türk halkını muhakeme etmeyi havale ediyoruz. Hatalarımızı gizlemek lâzım değildir.¹⁸

Şaumyan, Taşnakları pan-Ermenist adlandırarak, partinin karakterinin burjuva fikrini esas alan bir temele dayandığını ve Güney Kafkasya'da pan-İslâmizmin oynadığı rolü, Ermeni milliyetçilerinin pan-Ermenizminin oynadığını belirtti. Taşnaksutyun Partisi ve Çarlık Rusyası'nın Ermeni sosyal hayatında oynadığı rol mukayese edildiğinde ortaya çok ilginç neticeler çıkmaktadır. Taşnaksutyun'un demokratik deklarasyonları, Çarlık Rusyası'nın manifestolarına benzetilip, Taşnak yazarları da, işçileri kendi partilerine celbeden ve sahte vatanperverleri, dindarları, işçileri aldatan, onların düşüncelerini körelten Avrupa ruhanilerine, Katolik din adamlarına benzetilmektedir. Çok geniş halk kitleleri üzerinde büyük tesiri olan bu parti, işçi-köylü grupları arasında siyasi teşkilat olarak faaliyetlerine devam etmekte ve ana hedefin Türkiye'deki ayaklanmalarla "özel ocak" kurmaya çalışarak "özel toprağın bağımsızlığı" meselesine yöneltmekteydi.¹⁹

(18) Daha fazla bilgi için bkz. Şocineniya Şaumyana, c. I, Moskva 1925.

(19) A. Karinyan, *ayn.esr.*, s. 41-48.

Aydınlar, milliyetçilik ve liberalizmin birbirinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemekteydiler. Aydınların Ermeniler üzerinde büyük etkileri vardı. Ancak konuya milliyetçilik cephesinden yaklaşmayan aydınlar diğerlerinin Rusya'da sadece Ermeni burjuvazisine hizmet etmiş olduğunu ve bu amaç için Ermeni halkının bile kurban edildiğini söyleyerek tenkit etmekten çekinmediler. Fakat her şeye rağmen Taşnaksutyun'un ve onun milliyetçilik fikirlerinin partinin kuruluş yıllarından sonra da tesirini devam ettirdiğini ve halktaki bilinçlenmeyi geniş ölçüde etkilediğini görmezden gelmediler.

1905-1907'deki ihtilal hareketi başarısızlığa uğradıktan sonra bütün Rusya'da olduğu gibi Ermenilerin de siyasi ve ekonomik durumları kötüleşti. Aleksandropol'de (Gümrü), Erivan'da, Alaverdi'deki bütün işçi teşkilatları lağvedildi. Bolşevikler ve grevlere liderlik yapan işçiler hapse atıldı ve sürgüne yollandı. İhtilâl günlerinde köylü hareketi süratle yayıldığı için buralardaki köylüler şiddetle cezalandırıldı.²⁰

Ermeniler arasında faaliyete geçen Bolşevik teşkilatları çalışmalarını gizli olarak sürdürüyordu. Onlar geniş halk kitlelerine ihtilalin programını izah ederek, burjuva partileri kabul ettikleri partilerle mücadelelerine devam ettiler. Lena Olayları, Rusya proleterlerinin ihtilaline yeni bir yön kazandı. Her yerde toplu grevler, mitingler ve gösteriler yapıldı. 1912'de ülkede greve katılan işçi sayısı bir milyondan fazlaydı. Güney Kafkasya'da ihtilal hareketleri de buna bağlı olarak gelişti. Aleksandropol gibi sanayi merkezlerinde grevler olurken²¹ işçi ve köylü ittifakları yeniden teşkil edildi, şehirlerde ihtilal yanlı gazeteler çıkmaya başladı. Ocak 1914'de Tiflis'te Ermenice olarak *Mer Hosk* (Sözümüz) adlı haftalık Bolşevik bir gazete neşredildi. Gazetede S. G. Şaumyan ve S. S. Spandaryan'ın burjuva milliyetçi partilerinin faaliyetlerini açıklayan ve emekçileri Çar idaresine karşı yeni mücadelelere çağırarak makaleleri yayınlanıyordu. Bolşevik teşkilatları Güney

Kafkasya halklarının ihtilale yönelik çalışmalarını birleştirmeye çalışmaktaydı. V. İ. Lenin'in talimatlarıyla Ekim 1915'de Bakü'de Güney Kafkasya Bolşevik teşkilatlarının konferansı düzenlendi. Bu konferansa Şaumyan başkanlık yapıyordu ve burada proleterlerin en önemli amaçlarının Çarlığın devrilmesi ve demokratik bir cumhuriyet ilan edilmesi olduğu bildirildi. 1915'den itibaren Tiflis'de *Baykar* (Mücadele) adlı Ermeni Bolşevik gazetesi gizli olarak yayınlanmaya başladı. Gazete, . Dünya Savaşı'na ve milliyetçi şovenizme karşı mücadele ederek, kitleleri Çar idaresine karşı savaşıma çağırıyordu.

Şubat İhtilali mevcut durumu hafifletemediği gibi geçici hükümet de savaşı ve hakimiyeti altındaki halklara karşı olan eski siyasetini devam ettirdi.²² Ekim İhtilali ile birlikte Güney Kafkasya halklarının tarihinde önemli bir gelişme daha yaşanmaya başladı. Rusya'nın pek çok yerinde yaşananlar, diğer halklar gibi Ermenileri de etkiledi. Bu arada komünistler tarafından gerçekleştirilen en önemli faaliyet Kafkasya cephesindeki askerleri kendi taraflarına çekmekti. Aleksandropol garnizonu, askerlerinin Aralık 1917'deki mitinglerinde rejim aleyhine kararname çıkarmalarını sağladı. Bu kararnamede Güney Kafkasya'da Sovyet idaresinden başka hiçbir idare teşkil edilemez görüşüne yer verdi. 31 Ekim 1917'de Bolşeviklerin liderliğindeki Bakü Sovyeti şehirde ve Bakü'ye yakın bölgelerde Sovyet hakimiyetinin kurulduğunu ilan etti. Her yerde işçi, asker ve köylü milletvekilleri (deputatlar) Sovyetleri kurulmaya başladı. 31 Aralık 1917'de RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) Halk Komiserleri Sovyeti V. İ. Lenin ve Stalin tarafından imzalanan "Türkiye Ermenistan'ı hakkında" bir kararname (dekret) kabul etti. Bu kararname, Batı Ermenilerine kendi kaderlerini özgür olarak tayin etme hakkını veriyordu. Stalin bu kararnameyle ilgili olarak

(20) A. Barsamyan - S. B. Boğosyan-Ş. R. Harutyunyan, *Hay Joğovurti Badmutyun*, Erivan 1969, s. 244.

(21) *Ayn.esr.*, s. 246-247.

(22) K. Isaakyan, *Ermenistan SSR*, Bakı 1960, s. 33-34.

yazdığı makalesinde,

Kendi vatanını kahramanca müdafaa eden, fakat siyasette hiç de ileri görüşlü olmayan ve emperyalist diplomasi canavarları tarafından defalarca aldatılan Ermeni evlatları şimdi diplomatik manevralar yolu olan eski yolun Ermenistan'ın azat edilmesi yolu olmadığını görmemezlik edemezler. Görüldüğü gibi mazlum halklar Ekim'de Rusya'da başlayan işçi İhtilali ile hür olacaklardır. Bugün herkes, Ermeni halkının kaderinin Rusya halklarının kaderi gibi Ekim İhtilaline sıkıca bağlı olduğunu görmektedir, demektedir.²³

Almanya'nın Sovyet Rusya üzerindeki idaresi, Güney Kafkasya idarelerinin ihtilal karşıtı siyasetleri, Batı Ermenilerine kendilerine verilen haktan istifade etmelerine imkân vermedi. İhtilal hareketine karşı Menşevikler, Taşnaklar ve Musavatçılar Güney Kafkasya'da faaliyetlerini arttırdılar. Meydana gelen bu anti-sovyet koalisyon 15(28) Kasım 1917'de "Kafkasya ötesi Komiserliği"nin meydana gelmesini sağladı. 10(23) Şubat 1918'de aynı komiserlik "Kafkasya ötesi Seymi" ile birleşti.²⁴ Kafkasya ötesi koalisyonu kitlelerin ihtilal mücadelelerini bastırmakta, Komünist Partisi çalışanlarını hapse atarak, kurşuna dizmekte, Bolşevik gazeteleri kapatmaktaydı. İhtilâl karşıtı güçler, Kafkasya cephesinden Rusya'ya dönen ihtilalci görüşe sahip askerlerin silahlarını bırakmaları için tedbirler aldı. Şubat 1918'de Tiflis'de Aleksandr denilen yerde Güney Kafkasya koalisyonunun siyasetine karşı gelmiş, sakin bir ortamda geçen mitinge katılanlara Güney Kafkasya idarecilerinin emriyle ateş açıldı. 16 Aralık 1917'de RSFSC Halk Komiserleri Sovyeti Kafkasya'da meydana gelen durumu müzakere edip, RKP (b) MK (Rusya Komünist Partisi Bolşevik Merkezi Komitesi) üyesi ve Bakü Sovyeti başkanı S. G. Şaumyan'ın Kafkasya'da Sovyet hakimiyeti kurulup kuvvetlenene kadar Kafkasya Geçici Olağanüstü Komiseri tayin edilmesi kararını kabul etti. Şaumyan 13 Şubat 1918'de Bütün İşçi, Asker

ve Köylü Milletvekilleri Sovyetlerine, Kafkasya'nın bütün işçilerine, askerlerine ve köylülerine seslenerek,

Kafkasya uçurumun kenarındadır, onu kurtarın. Burada beynelmil işçi-köylü hükümeti kurun ki, bu hükümet Rusya'nın Sovyet merkezleriyle ve Halk Komiserleri Sovyeti ile sıkıca birleşip Kafkasya'daki ihtilal karşıtı mücadeleye son versin ve ülkenin işçi ve köylü halkını aydınlık geleceğe, sosyalizme doğru götürsün, dedi.

Mart 1918'de Sovyet Rusya, Brest Litovsk Barış Antlaşmasını yapıp askerlerini Anadolu'dan çıkartmaya mecbur oldu. Elbette Ermeniler bu gelişmeleri kendi açılarından yorumladılar ve Osmanlı Devleti'ni suçladılar.²⁵

Şaumyan 3 Mart 1918'de Stalin'e bir mektup yazarak Kafkasya'nın kaybedildiğini ve ayrıca Bakü'nün askeri yönden süratle teçhiz edilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bunun için Taşnaksutyun ile Musavat Partileri arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmeye karar verdi. Taşnakların da katılımıyla Musavat ve Sovyet arasında politik bir çekişme olarak başlayan mücadele, milli bir ayaklanma karakteri kazandı.²⁶ Şaumyan, yapılan bütün faaliyetleri bir ihanet olarak yorumlamaktaydı.

(23) *Ayn.esr.*, s. 35-36.

(24) Ovannes Kaçaznuni, *Daşnaksutyun bolşeo neçego delat*, Bakü, 1990 (Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olan Hovhannes Kaçaznuni'nin *Taşnaksutyun'a Yapacak Bir Şey Kalmadı* isimli kitabının ilk baskısı Viyana'da 1923'te yapılmıştır. Kaçaznuni'nin bu kitabı 17 Haziran 1923'te Bükreş'te bir Taşnak Kongresi'nde yaptığı konuşmadır. Eserin İngilizce ve Rusça tıpkı basımları da vardır. Son baskı S. Hanoyan'ın önsözleriyle Bakü'de 1990'da Elm Neşriyatı tarafından yayınlanmıştır. Eser, Arif Acaloğlu'nun Türkiye Türkçesine çevirimiyle Kaynak Yayınları arasında Ovanes Kaçaznuni (Ermenistan'ın ilk Başbakanı) *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansına Rapor)* adıyla İstanbul'da yayınlanmıştır.

(25) Almanya, halkın tepkisini düşünmeden Rusya üzerine yeni bir hücum hazırlamak amacıyla bu bölgeleri Osmanlı Devleti'nin idaresine verdi. Böylece Batı Ermenistan halkı Türk yenicilerinin kanlı kurbanı oldular. Ermenilerin fiziki bakımdan mahvolması tehlikesini dikkate alan Sovyet Rusya hükümeti 31 Mart (13 Nisan) 1918 tarihli notasında Almanya hükümetine kesin itirazını bildirip, sivil halkın telef edilmesine yol vermemek için ondan Osmanlı hükümet dairelerine tesir etmeyi talep etti. İhtilale karşı olan Güney Kafkasya hakimleri Türk askerinin Güney Kafkasya'ya girmesine imkan verdiler. Nisan 1918'de Türkler Kars ve Batum şehirlerini, 15 Mayıs'ta ise Aleksandropol'ü zapt ettiler. Aynı zamanda düşman orduları Erivan'a ve Bakü Komününü ortadan kaldırmak için Bakü'ye hareket etti. K. İsaakyan, *ayn.esr.*, s. 37-38.

(26) N. Sarıahmetoğlu, "Mart Olaylarının Azerbaycan Tarihindeki Yeri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 123 Mart 1997, s. 10-14.

Şaumyan'ın Mart Olaylarındaki Rolü

Şaumyan'ın bütün söylemlerine rağmen milliyetçilik kavramından tam manasıyla kendini soyutlayamadığı da görülmektedir. Geleneksel Ermeni milliyetçiliği Şaumyan'da da vardır. Öyle ki, Güney Kafkasya'daki milletlerin muhtariyet veya bağımsızlık fikirlerini şiddetle eleştirip, bu bölgelerin idare şekli tartışılırken Ermeni halkının istikbalini ve Osmanlı Devleti içinde bulunan Ermeni azınlıkların kaderini de görmezlikten gelmez ve "Onlar eğer Rusya ile birleşmeye karar verirlerse Ermenistan'la birleşmelidirler" demektedir.²⁷

Şaumyan'ın izlediği bu politikayı III. Tugayın Siyasi Komiseri tayin edilen Mikoyan²⁸ da devam ettirmiştir. Şaumyan ve Mikoyan arasındaki işbirliği Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü dönemde de devam etti. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilince Şaumyan, Mikoyan ve Emiryân'ın desteğiyle Musavatçılara karşı hareketlerini arttırdı. Şaumyan, 24 Mayıs'ta Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyetine gönderdiği mektupta Türklerin Kuzey İran'ı ele geçirmek ve Bakü üzerine yürüme amacını belirtiyordu.

Şaumyan, Stalin'e 22 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta acil yardım gönderilmesini istedi.

"Elizavetpol beyleri (Musavatçılar) bize karşı yeni bir yürüyüşe başladılar. Dün Hacıkabul bölgesinde Bakü'ye giden yolu koruyan gruplarımızla süvariler arasında çatışma oldu. Yardım için acil olarak asker ve silah gönderilmesi gerekmektedir"

Sovyet Rusya, Bakü Sovyetine özellikle askeri alanda gereken yardımları yapıyor da bu Şaumyan'ı memnun etmiyordu. Bu anlamda Türk ordusunun hücumunu engellemek ve Musavatçıları Gence'den uzaklaştırmak için yaptığı planları Sovyete sundu. Fakat Gence'ye yapılan hücum bir sonuç vermedi. Şaumyan, Moskova'ya gönderdiği

bir telgrafta "Biz Bakü'de vatandaş muharebesinden sonra çok küçük bir kuvvetle doğrudan Gence'ye yürüseydik daha iyi olacaktı" diye yazdı.

Güney Kafkasya'yı bu şekilde Ermenistan'ın yararına bölmekle yetinmeyen Şaumyan, Azerbaycan Türklerinin doğal ve kanuni hakkı olan muhtariyet taleplerini "Azerbaycan milliyetçilerinin Bakü'yü Azerbaycan hanlığının merkezine çevirme" emelleri gibi göstermeye çalışıyordu.²⁹

Şaumyan'ın siyasetinin neticeleri 1918 yılının Mart ayında Bakü'de meydana gelen olaylarda görüldü. Mart 1918'de Bakü-Tiflis demiryolu hattının kapanması ile Bakü'de, İran ve Batı cephelerinden geri dönmüş, evlerine veya Kafkasya cephesine gidecek olan birkaç bin silahlı Ermeni asker toplanmıştı. Bundan başka şehirde Taşnak Partisi'nin binlerce iyi silahlanmış askeri de mevcuttu.³⁰ Taşnakların açıkça milliyetçi ve ihtilal karşıtı siyaset takip etmelerine rağmen Şaumyan, onların şehirde kalmalarına asla engel olmadı. Elbette bu şaşırılacak bir durum değildi ve Mart olaylarında özellikle bu Taşnak askerleri büyük rol oynadı. Mart olaylarının diğer bir gizli sebebi de, Musavat Partisi'nin daha önce de belirtildiği gibi tesirini, nüfuzunu süratle artırması idi. Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmı (aydınlar ve işçilerin orta tabakası) Musavat Partisinin etrafında birleşmişlerdi. Dolayısıyla Şaumyan her vesile ile Musavat Partisini siyasi yollarla sıkıştırıp, çıkan bütün olaylarda suçu bu partinin üzerine atmayı da başardı. Neticede uzun süre bu olaylara "Musavat olayları" denildi.

(27) Şaumyan Güney Kafkasya'nın üç vilayete ayrılması gerektiğini düşünmekte ve şu tasnifi yapmaktaydı: 1- Batı Kafkasya-ötesi (Güney Kafkasya): Kutais, Batum eyaletleri ve Tiflis eyaletinin bir bölümü 2- Doğu Kafkasya ötesi: Erivan eyaleti, Tiflis eyaletinin bir bölümü, Kars ve Elizabetpol eyaletleri 3- Bakü vilayeti: Elizabetpol eyaletinin bir bölümü ve Dağistan vilayeti V. Çıragzade., *İstiglal Yollarında*, s. 16; A. Karinyan, Şaumyan ve Kafkasyada Milliyetçilik Cereyanları, çev. Z. Gayıblı, Bakı 1980 s. 10-15.

(28) Anastas Mikoyan (1895-1978), 1915'de RSDİP (b) üyesi. 1917-1918'de Bakü'de çalıştı. 1919'da işçi konferansının başkanlık heyetinin üyesi oldu. Nisan 1920'de XI. Kızıl Ordu ile Bakü'ye geldi. Azerbaycan Komünist Partisi (b) birinci sekreteri seçildi. 1935-1966'da SSCB MK Polit Bürosu üyesi oldu.

(29) G. Suny, *Bakü Komüniti*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul 1990, s. 209.

(30) V. Çıragzade *ayn.esr.*, s. 44-45.

Mart olaylarında Azerbaycan Türklerinin ve bununla birlikte Musavat'ın ne Bakü'de ne de civarında hiçbir güçlü silahlı birliği yoktu. Taşnakların başı bozuk hareketleri şehirdeki durumu son derece gerginleştirmiş ve böylece Azerbaycan Türkleri Bakü'deki silahlı Ermeni askeri birlikleri karşısında silahsız ve savunmasız kalmışlardı. Böylece Ermeni askeri birlikleri eskiden beri sakladıkları kinlerini tam manasıyla kullanmaya fırsat buldular.³¹ Bunu Şaumyan'ın, "Bizim süvari bölüğüne yapılan silahlı saldırıyı bahane olarak kullanıp, bütün cephe boyunca hücumla geçtik..." ifadesi de kanıtlıyordu.

Mart olaylarında Bolşeviklerin elde ettiği galibiyetler ilk günlerden itibaren Azerbaycan'da ve Güney Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin kurulması için gereken şartları yaratmış oldu. Çünkü Mart olaylarında kendisi ikinci planda kalan Sovyet, meselenin siyasi olmayıp milli bir savaş olduğunu görünce savaşın sona erdirilmesini sağlayarak, yürüttüğü akıllı siyaset sayesinde bu durumdan en az zarar gören taraf oldu. Şaumyan da Bakü'de yaşananlardan duyduğu memnuniyeti 13 Nisan 1918'de Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'ne verdiği bilgiyle dile getirirken Müslüman Milli Cemiyetlerinin ve Musavatçıların dağıtılmasından sonra Bolşeviklerin tamamen Bakü'ye sahip olduğunu yazıyordu.³² Şaumyan;

Güney Kafkasya'da, Sovyet hakimiyeti için faal olarak yapılan silahlı mücadele sona ermiştir. Üç gün içinde Mart'ın 30, 31 ve Nisan'ın 1'inde Bakü'de şiddetli çatışmalar oldu. Bir taraftan Sovyet Kızıl Muhafız Bölüğü (Gvardiyası), Kızıl Ordu, bu sıralarda yeniden teşkil ettiğimiz Kızıl Donanma, Ermeni Milli Bölükleri çarpıştılar. Diğer tarafta ise birkaç Rus subayının iştirak ettiği Azerbaycan Dikaya Divizyonu, Musavat Partisi'nin başkanlık ettiği Müslüman gruplar vardı... Çatışmanın neticesi bizim için çok başarılı oldu. Düşman tamamen darmadağın edildi. Biz kendi şartlarımızı ileri sürdük ve bu şartlar görüşme yapılmadan kabul edildi, demektedir.³³

Görüldüğü gibi Şaumyan meydana gelen olayların Azerbaycan Türklerine karşı Ermenilerin milli düşmanlığından değil, onların Sovyet hakimiyetine sadakatlerinden doğduğunu ifade ediyordu. Gerçek amaçlar gizlenirken yaşananlar Ermenilerin Sovyet hakimiyeti uğrunda mücadelesi olarak ortaya kondu. Belirttiğimiz gibi Müslümanların Taşnaklarla mukayese edilebilecek silahlı grupları ve silahları yoktu. Şaumyan'ın belirttiği bütün Sovyet askeri gruplarında savaşanlar aslında Ermeni Taşnaklar ve Bolşevik görünümlü Ermeni milliyetçileri idi. Şaumyan Bolşevik temelde milliyetçiliğe karşı çıkmasına rağmen özde kendi Ermeni milliyetçiliğini gizliyordu. Ona göre Müslüman milliyetçi partilerin mukavemeti yüzünden Bakü'de Sovyet hakimiyeti kurulamıyordu. Gence ve Tiflis'in yerli aydınları sayesinde partiler, Menşeviklerin de istikrarsız siyasetleri sonucunda Bakü'de gittikçe ön plana çıkan bir siyaset takip etmekte idiler. Şaumyan "Eğer bu oluşumlar Bakü'de başarı kazansaydı, şehir Azerbaycan'ın başkenti ilan edilir ve bütün gayr-i Müslüman unsurların silahlarını bırakıp öldürülmeleri mümkün olurdu" demektedir.³⁴ Milli mensubiyetlere göre işlenen cinayetler için ise Şaumyan, "Mili grupların katılımı vatandaş muharebesini kısmen milli bir olaya dönüştürmüştür" diyerek bu hareketlere haklılık kazandırmaya çalışıyordu. Buna bilerek izin verdiklerini itiraf eden Şaumyan'a göre, büyük zarar gören Müslümanlar şimdi Bolşevik ve Sovyetlerin etrafında daha sıkı toplanmışlardı ki, bu da izlenen politikanın başarılı olduğu şeklinde yorumlandı.

(31) S. Şaumyan bile Mart olaylarında yaşananların bir katliam olduğu fikrini kabul ederek şöyle diyor: "Musavatçılara karşı savaşlara katılmayı kabul eden Taşnak askeri birlikleri savaşların ikinci günü şehirde fitne-fesat, nizamsızlık yaratmaya, milli soykırımı alevlendirmeye çalıştılar. Onlar şehirde sivil halkı, özellikle Azerbaycan Türklerini öldürüyor ve mallarını yağmalıyorlardı. Bununla Taşnaklar ihtilal güçlerini soysuzlaştırmak, Bakü'de proleterler ile ihtilal karşıtları arasında meydana gelen sınıf savaşına milli soykırım mahiyeti vermek istemişlerdi. Taşnakların ve Musavatçıların çıkardıkları kargaşa sonucunda şehirde vatandaş savaşı kendiliğinden, belirli ölçülerde milli bir hal aldı."

S. G. Şaumyan, *Stati i reçi v 1917-1918 gg.*, Bakü 1929, s. 251.

(32) H. Ezimov, *Bakı Soveti Üç İngilab Dövründe*, Bakı 1974, s. 33-35.

(33) C. Heseneov, *Azerbaycan Beynelbalg Münasibetler Sisteminde 1918-1920*, Bakı 1993, s. 17; Hilal Münşi, "31 Mart", *Kurtuluş*, sayı 5 (1935), s. 145-146; M. B., "Bakü Katliamının 20. Yıldönümü", *Kurtuluş*, sayı 41 (1938), s. 12-13.

(34) A.M., *ayn.esr.*, s. 36-37; A.Paşayev, *ayn.esr.*, s. 215.

Şaumyan ayrıca bu olaylar sırasında Ermeni, Müslüman ve Rus işçilerden oluşan Kızıl Ordu'nun bölüklerinin petrol madenlerini, civar Müslüman köylerin baskınlarından koruduğunu söylerken şehrin hem Şaumyan'a tabi olan Ermenilerden ibaret Sovyet askerlerinin hem de Taşnakların kontrolüne geçtiğini belirtiyordu.³⁵

Mart Olayları sadece Bakü'de sınırlı kalmadı. Nisan ayının ilk günlerinden itibaren Bakü'deki cinayetlerin benzeri Şamahı'da, Kuba-Haçmaz'da, Lenkeran'da, Hacı-kabul'da ve Salyan'da da yapıldı. Şamahı ve Kuba en ağır zararı gören bölgeler oldu. Şamahı'da 72 köy tamamen yakıldı, 8 bin Müslüman Türk öldürüldü ve insanlar göçmenlik hayatının zorluklarını yaşamak mecburiyetinde kaldı. Bunu takiben Gence, Karabağ, Zengezur, Vedibasar, Sengezur, Basargeçer vb. olaylar yaşandı.³⁶

Olayları sona erdiren bir barış yapılmasına rağmen 15 Eylül 1918'de Bakü, Türk ve Azerbaycanlı askeri güçler tarafından kurtarılan kadar Ermeniler düzenli olarak Bakü sokaklarında, şehirden civar köylere giden yollarda Azerbaycan Türklerini öldürmeye devam ettiler.³⁷

Mart Olaylarından sonra 26 Mayıs 1918'e gelindiğinde Seym dağıtılmış, Gürcistan'da Menşevik, Azerbaycan'da Musavat ve Ermenistan'da Taşnak hükümetleri kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ayrı ayrı imzaladığı (4 Haziran 1918) Batum Antlaşması Ermenilere göre, "Ermenistan'ın büyük bir kısmının Türk yeniçerilerinin ayakları altında ezilmesi" anlamına gelmekteydi.³⁸

Mikoyan'ın liderliğindeki III. Tugay Musavatçılara ve Türk ordusuna ciddi bir mukavemet gösterdi. Mikoyan hatta Göyçay ve Şamahı'da tahılın toplanmasına kendi nezaret ederek, burayı zorla vergilendirmek istedi. Çaparidze'ye gönderdiği telgrafta "Ordu için sizin yeni tahılınız olacak" diye yazıyordu. Fakat Musavatçılar derhal Göy-

çay'ı Tatevos Emiryan'ın başkanlığındaki Taşnak çetelerinden kurtardı (1 Temmuz 1918). Göyçay etrafındaki başarısızlık Şaumyan, Mikoyan ve Emiryan'ın amaçlarını boşa çıkardı. Musavat ordusu hücum edince Şaumyan genel seferberlik ilan ederek, yeni bir plan hazırladı. Bu işte kendisine Bakü şehri ve onun rayonlarındaki askeri kumandan Avakyan yardım etmekteydi. Bu arada hiçbir zaman orduya celp edilmeyen ve küçük görülen Azerilerin silahlanması maceradan başka bir şey değildi. Bu istenmeyen bir durum olmasına rağmen, diğer taraftan askeri eğitimden geçmemiş Azeri askerlerin ölüp yaralanması için hazırlanmış bir plandı.

1918'in Temmuz ayının ikinci yarısında Şaumyan'ın talebi ve Moskova'nın talimatlarıyla Petrov'un kumandası Ukrayna cephesinden alınıp Azerbaycan'a gönderildi. Petrov, Bakü'nün askeri komiseri olarak tayin edildi ve "sadık olanları" Musavatçılara karşı silaha sarılmaya çağırırdı.

Aynı günlerde karışıklıklardan istifade eden ve Bakü Sovyeti askerleri üzerinde önemli rol oynayan Ermeni çeteleri daha da kuvvetlendi. Halk Azerbaycan'da Şaumyan'ın, Mikoyan'ın ve Emiryan'ın liderlik ettiği Sovyet hükümetine inanmamakta idi. Hatta Şaumyan'ın oğlu Suren Şaumyan bu konuda "Müslüman halk bizim orduyu düşman saymaya başlamıştı. Olayların şiddetlendiğini gören Mikoyan geri çekilme emri

(35) C. Hesenli, "1918-ci İlin Yazı: Azerbaycan'da Ermeni Terörizmi ve Soygırım", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 110, Ekim 1997, s. 73-82; N. Sarıahmetoğlu, *ayn.ml.*, s. 10-14.

(36) Şamahı, Kuba, Zengezur ve Karabağ olayları hakkında bkz. Atahan Paşayev, *a.g.e.*, s.226-269; V. Arzumanlı, "1918-ci İl Guba Girgini", *El Turan*, no. 1-2 (1994), s. 2-5; V. Arzumanlı-N. Mustafa, *Tarihin Gara Sabifeleri, Deportasiya, Soygırım, Çağgınlıq*, Bakı Kartal 1998, s. 82-87; M. Rüstembeyli, *Çarpışan Guvveler*, Bakı 1991, s. 62.

(37) Ermenilerin Azerbaycan halkına yönelik cinayetlerinin yıldönümleri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarafından 31 Mart 1919 ve 1920'de "Milli Matem Günü" olarak kaydedilmiştir. Sovyetler Birliği zamanında ortadan kaldırılmış, Azerbaycan Respublikası Prezidenti Haydar Aliyev'in "Azerbaycanlıların Soykırımı Hakkında" 26 Mart 1998'deki kararına esasen her yıl 31 Mart Azerbaycanlıların Soykırım Günü ilan edilmiştir.

(38) O. Keşişyan, "Integrative and Disfunctional Factors in the Formation of the Armenian Nation, Claremont Graduate School", Basılmamış Doktora Tezi 1974, s. 127-128; Trabzon ve Batum Konferansları ve bunun bölge ülkeler açısından önemi hakkında bkz.. Enis Şahin, *Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, 1917-1918*, Ankara 2002.

vermiş ve suçu tamamen Taşnak ordusunun üzerine atmıştı. Askeri komiser Petrov da Ermeni Taşnakların geri çekilmesinden ve Türklere karşı vuruşmak istememesinden şüphelenerek onların bu hareketini ihanet” olarak adlandırıyordu.

Türk ordusunun Azerbaycan’a doğru ilerlemesi Bakü Sovyeti için tehlikeli bir durum yarattı. Çünkü burası kuzey İran’da bulunan İngilizlerin de ilgisini çekti ve Bakü Sovyeti’nin bütün çalışmalarına rağmen Es-er, Menşevik ve Taşnak ajanları tarafından İngiliz ordusu Ağustos 1918’de Türk ordusuna mukavemet göstermek bahanesi ile Bakü’ye sokuldu. 31 Temmuz 1918’de Bakü Sovyeti yetkilerin tamamını kendi üzerine aldı. Sağ kanatı temsil eden Sosyalist İhtilalciler, Menşevikler ve Taşnaklar hakimiyet kürsüsüne çıktı. Musavatçıların ve Türk askerlerinin hücumu karşısında dayanamayan, yerli ahali tarafından da müdafaa edilmeyen Sentrokaspi hükümeti dağıldı. Bu da Güney Kafkasya’da Sovyet hakimiyetinin kalesi olan Bakü Sovyeti’nin sükutuna sebep oldu. İngilizler, 20 Eylül 1918’de 26 Bakü Komiserini (A. Çaparidze, Şaumyan, Azizbeyov, İ. T. Fioletov, G. N. Korganov, Ya. D. Zevin, M. G. Vezirov, G. K. Petrov, V. F. Poluhin, E. A. Berg, A. M. Amiryan, S. G. Osepyan, İ. V. Maligin, F. F. Solntsev, B. A. Avakyan, M. V. Basin, İ. Ya. Gabışev, M. R. Koganov, A. M. Kostandiyani, S. A. Bogdanov, A. A. Boryan, İ. P. Metaksa, İ. M. Nikolaşvili, İ. A. Mişne, T. M. Amirov, Markaryan) kurşuna dizdiler.³⁹

Şaumyan’ın ölümü ile ilgili şüpheler halen aydınlatılamamıştır. Günümüzde Azerbaycan tarihçiliği 26’lar konusunu farklı açılardan değerlendirerek yeni sorular sormaktadır. 26’lar hakkında yaptığı titiz çalışmalarla dikkati çeken Ziya Bünyatov önce 26 sayısı üzerinde durmakta ve bu sayının gerçekleri ifade etmediğini belirtmektedir. 1918’de Bakü ve çevresi “İşçi, kızıl asker, denizci ve köylü Sovyeti İcra Komitesi” tarafından idare edilmekte ve Komitenin başkanlığını da Çaparidze yapmaktaydı. Kafkasya Kızıl Or-

dusunun Askeri İhtilal Komitesi de buraya bağlıydı ve Korganov, Şeboldayev, Malikin ve Kuzminski’den meydana gelen bir kurul tarafından idare ediliyordu. Bakü kumandanı Arakyan da buradaydı. Burada sadece altı kişi komiserdi. Şaumyan, Çaparidze, Koganov, Fioletov, Vezirov ve Zevin komiserliğe dahil değildi. Onlar Abşeron köylerinden sorumluydu. Burada Azizbeyov ile birlikte 7 kişinin daha adı vardı. Ziya Bünyatov, diğer komiserlik görevlerinde bulunan Markaryan, Karinyan, Sibulski, Amirov ve Zarganov’a ne olduğunu sormakta ve “Nerimanov, Kolosnikov ve Karinyan hakkında bilgi varken diğerleri hakkında neden hiçbir bilgi yok” demektedir. Ve eğer bunlar yaşadılar ise neden 26’lara dahil edilmemişlerdi. Bünyatov, KGB arşivlerinde yaptığı araştırmalar sonucunda 26 sayısına rastlanmadığını sürekli dokuz komiserden bahsedildiğini söylemektedir. Dokuz komiserin 26 olarak anılması ise Anastas Mikoyan’ın siyasetiydi. O dönemde Aşkabat’da da Bakü’de olduğu gibi kısa süreli hükümetler teşkil edildi ve her yeni hükümet rakiplerini ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu şekilde çöllerde sayısız insan öldürüldü ve ölenlerin cesetleri gömülmeyle üzerleri sadece kumlarla kaplandı. Onlardan geriye kalan kemiklerden 17 iskelet yapılarak Bakü’ye getirildi ve buraya gömüldü. 26 sayısı bu 17 iskeletin dokuz tanesinin XI. Kızıl Ordu komiserinin mezarına gömülmesiyle ortaya çıktı. Bu arada son yıllarda komiserlerin bazılarının öldürülmeyle Hindistan’a götürülmeleri konusunda da tartışmalar gündeme getirilmektedir. Adı ölenler arasında bulunan Stephan Şaumyan’ın kurşuna dizilen bu komiserler arasında olmadığı Hindistan’a kaçmayı başardığı iddia edilmektedir. Ayrıca Mikoyan’ın da ölümden nasıl kurtulduğu Lenin’den Brejnev’e kadar

(39) Y. Rathayzer, *Bakü Kommünası Komiserlerinin Hebsi ve Telef Edilmesi*, çev. M. Murad, Bakı 1929, s. 86-97. 26 Bakü komiserinin hayatı hakkında bkz. N. G. Smirnov, *Bakinskaya Kommuna i yeyo komissariat*, Moskova 1987, s. 49-53; Nesrin Sarıahmetoğlu, “26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:14, Erzurum 2000, s. 297-302; Ziya Bünyatov, “Bir Daha Uydurma 26 regemi Haggında”, Azerbaycan, 10 April 1992, s. 4; “Men Hemişe 26 Bakı Komiserlerini Azadlıg Uğruna Mübarizler Hesab Etmışem”, 7 Gün, 18 Oktyabr 1997, s.11; F. Bahaddinoglu, “Bir Daha Şaumyan Haggında”, *Aydınlıg*, 14 İyun 1997, s. 8

nasıl üst düzey görevlerde bulunduğu hala cevapsız kalan sorulardandır.

Kaynakça

- "Karl Renner" *Brockhaus*, c. XV, Wiesbaden 1972, s. 670.

- "Men Hemişe 26 Bakı Komisarlarını Azadlığ Uğrunda Mübarizler Hesab Etmişem", 7 Gün, 18 Okt-yabr 1997, s.11.

- V. Arzumanlı, "1918-ci İl Guba Gırgını", *El Turan*, no. 1-2 (1994), s. 2-5.

- V. Arzumanlı-N. Mustafa, *Tarihin Gara Sabifeleri, Deportasiya, Soygrım, Gaçgnlıg*, Bakı Kartal 1998, s. 82-87.

- F. Bahaddinoğlu, "Bir Daha Şaumyan Haggında", *Aydınlıg*, 14 İyun 199", s. 8.

- A. Barsamyan - S. B. Boğosyan-Ş. R. Harutunyan, *Hay Joğovurti Badmutyun*, Erivan 1969.

- Ziya Bünyatov, "Bir Daha Uydurma 26 regemi Haggında", *Azerbaycan*, 10 Aprel 1992, s. 4.

- V. Çıragzade., *İstıglal Yollarında*, s. 16; A. Karinyan, Şaumyan ve Kafkasiyada Milliyetçilik Cereyanları, çev. Z. Gayıblı, Bakı1980.

- H. Ezimov, *Bakı Soveti Üç İngilab Dövründe*, Bakı 1974.

- Cemil Heseneov, *Azerbaycan Beynelbalg Münasibetler Sisteminde 1918-1920*, Bakı 1993

- Cemil Hesenli, "1918-ci İlin Yazı: Azerbaycan'da Ermeni Terörizmi ve Soygrım", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 110, Ekim 1997, s. 73-82.

- K. İsaakyan, *Ermenistan SSR*, Bakı 1960.

- Ovannes Kaçaznuni, *Daşnaksutyun b olşe neçego delat*, Bakı, 1990.

- A. B. Karinyan, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul, Kaynak Yayınları 2006.

- A.Karinyan, *Şaumyan ve Kafkasiya'da Milliyetçilik Cereyanları*, çev. Z. Gayıblı, Bakı 1929

- M. B, "Bakü Katliamının 20. Yıldönümü", *Kurtuluş*, sayı 41 (1938), s. 12-13.

- A. Ter-.Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul 1995.

- Hilal Münşi, "31 Mart", *Kurtuluş*, sayı 5 (1935), s. 145-146.

- Y. Rathayzer, *Bakü Kommünası Komisarlarının Hebsi ve Telef Edilmesi*, çev. M. Murad, Bakı 1929.

- M. Rüstembeyli, *Çarpışan Guvveler*, Bakı 1991.

- Nesrin Sarıahmetoğlu, "26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:14, Erzurum 2000, s. 297-302.

- Nesrin Sarıahmetoğlu, "Mart Olaylarının Azerbaycan Tarihindeki Yeri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 123 Mart 1997, s. 10-14.

G. Suny, *Bakü Komünü*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul 1990

- N. G. Smirnov, *Bakinskaya Kommuna i yeyo komissariat*, Moskva 1987.

- Enis Şahin, *Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, 1917-1918*, Ankara 2002.

- S. G. Şaumyan, *Stati i reçi v 1917-1918 gg*, Bakı 1929

- Şaumyan'ın Megale ve Nitkleri, Bakı 1927.

- Şoçineniya Şaumyana, c. I, Moskva 1925.